

2. Довгалевський М. Сад поетичний. – К.: Мистецтво, 1973. – С.319-320.
3. Євсєєва Г.П. Перифраза в системі номінативних одиниць мови // Дослідження з лексичної граматики української мови. – Дніпропетровськ: Навчальна книга, 2000. – Т.2. - С. 42 - 48.
4. Кобилянський І. Ю. Перифраза як засіб емоційно-образного висловлення думки // УМЛШ – 1986. – №1. – С. 51 – 55.
5. Кожин А.Н. Перифрастические построения в языке современной эпохи // Русский язык в школе. – 1977. - №4. – С. 31 – 36.
6. Коломієць М. П., Регушевський С. С. Короткий словник перифраз. – К.: Рад. школа, 1985. – 152 с.
7. Лингвистический энциклопедический словарь / Под ред. В.Н.Ярцевой. – М.: Советская энциклопедия, 1990. – С. 371.
8. Москвин В. П. О разновидностях перифразы // Рус. яз. в школе. – 2001. – №1. – С. 74 – 77.
9. Орлова В. И. Субстантивные перифразы в современном русском языке // Русский язык в школе. – 1982. - № 3. – С.81 - 84.
10. Регушевський С. С. Перифрази в українській мові // УМЛШ. – 1984. – №4. – С. 41 – 42.
11. Регушевський С. С. Перифраз // Українська мова. Енциклопедія. – К.: «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2000. – С. 435.
12. Синельникова Л. Н. Именная перифраза в языке современной советской поэзии (структурно-семантическая и стилистическая характеристика): Автореф. канд. філол. наук. – М., 1975. – 22 с.
13. Сологуб Н. М. Перифрази // Сологуб Н. Мовний світ Олесь Гончара. – К.: Наукова думка, 1991. – С. 100 – 110.
14. Сучасна українська літературна мова. Лексика і фразеологія / За заг. ред. І.К. Білодіда. – К.: Наукова думка, 1973. – С. 88 – 89.
15. Ткаченко А. О. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства: Підручник. – К.: ВПЦ «Київський університет», 2003. – С. 250 - 256.
16. Юрченко О. С. Фразеологічні перифрази української літературної мови: Навч. посібник. – Х.: ХДУ, 1983. – С. 3 – 44.

The article is dedicated to the problem questions of the doctrine about perifrast as linguistic unit. In the article the different approaches to the interpretation of essence of the perifrastic names, their differential signs and correlation with other units of language are analysed.

Key words: a perifrast, a parafrast, a perifrastic name, a second nomination, a descriptive turn.

Ю. А. Маковецька-Гудзь

ІМЕННА ЛЕКСИКА У ХУДОЖНЬОМУ ПОРІВНЯННІ

Стаття присвячена проблемі функціонування іменної лексики в художньому порівнянні. У статті подано найбільш частотні лексеми, які використовуються як суб'єкт або як об'єкт порівняння. Встановлено, що найчастотнішими суб'єктами порівняння є займенники. Більшість частотної лексики є світовими та українськими символами.

Ключові слова: художнє порівняння, поетичне мовлення, іменна лексика, образ, символ, архетип.

Художній твір як особлива модель картини світу відображається через призму авторського світосприйняття. Пізнати цю картину світу шляхом інтерпретації мовних знаків – чи не найскладніша задача, що постає перед читачем [4, с. 35].

"Слово в поезії", як зазначає Ю.М. Лотман, "це і слово з природної мови і одиниця лексики, яку можна знайти в словнику. Але разом з тим, воно виявляється не тотожним самому собі" [3]. Поетичний текст є певним чином впорядкованою мовою, що розпадається на лексичні одиниці, які закономірно ототожнювати зі словами природної мови, оскільки це найпростіше членування тексту на значимі сегменти. Однак слово в поезії місткіше, ніж у загальномовному тексті. Що лаконічніший текст, то більшої ваги набирає слово, то більшу частину універсуму воно означає. Поетичний світ отримує не лише власний перелік слів, але й має свою систему синонімів та антонімів. Більше того, одне і те ж слово в поезії може не дорівнювати собі або навіть виявлятися власним антонімом.

У поетичному тексті функціональне ускладнення усіх мовних одиниць та особливий контекст найбільш явно відкривають семантичні можливості образного слова як основну і постійну його ознаку. Тому при дослідженні поетичного тексту слід звернутися до проблеми функціонування поетичного слова і способів перетворення його значення в ідіолекті письменника. Найбільш яскраво значення одного слова виражається через зіставлення його з іншим. Тому слово (і його значення) є найважливішим елементом у порівнянні.

Питанню функціонування іменної лексики у порівнянні ще не приділено належної уваги у вітчизняній лінгвістиці, тому метою цього дослідження є аналіз художніх іменникових порівнянь 70-90-х років ХХ століття, виявлення найбільш частотної та характерної лексики на позначення суб'єкта й об'єкта порівняння. Матеріалом для дослідження послужив каталог з 2103 порівнянь, дібраних із творів українських поетів 70-90-х років ХХ ст. (Ю. Андруховича, М. Вінграновського, І. Драча, О. Забужко, С. Йовенко, Л. Костенко, І. Малковича, Б. Олійника, Д. Павличка, В. Стуса).

Лексику, яка використовується у порівнянні, поділено на дві групи: лексеми на позначення суб'єкта порівняння та лексеми на позначення об'єкта порівняння. За частотністю вживання у порівнянні лексику поділяємо на 4 групи: *високочастотна* (більше 25 слововживань), *середньочастотна* (10-24), *низькочастотна* (1-10). До аналізу залучено лише ті лексеми, частота яких складає 10 та більше слововживань.

У поетичних текстах 70-90-х років ХХ ст. найбільшу частину лексики, що використовується у порівняннях, становить іменна лексика – іменники та займенники. Досить велика кількість порівнянь твориться за допомогою саме займенників. У якості суб'єктів порівняння кількість повторень одного і того ж займенника перевищує удвічі кількість вживання одного і того ж іменника. Так, займенник *Я* зустрічається 109 разів (див. табл. 1.), що на 63 вживання більше, ніж найбільш частотного іменника *Слово* (46). Це свідчить про те, що у поетичних творах головною є особа автора і його внутрішній світ. Поетична модель світу, яку будує "я", відштовхуючись від будь-яких "ви", – це особлива семантична система, у якій "я" одночасно може бути подібним до піщинки і до вежі, до кріпака і до тирана. Так, лексема *ти* використовується як на позначення чоловіка, так і на позначення жінки ("*Ти – вітру шал, а я – сімсот мелодій!*" (С. Йовенко) "*Ти – спеки настій*" (І. Драч).

Таблиця 1. Найбільш частотна лексика, яка вживається у художньому порівнянні

Найбільш	Частота	Найбільш	Частота	Найбільш	Частота
----------	---------	----------	---------	----------	---------

частотні займенники у якості суб'єкта порівняння		частотні іменники у якості суб'єкта порівняння		частотні іменники у якості об'єкта порівняння	
Я	109	Слово	46	Дитина	30
Ти	100	Душа	33	Птах	25
Ми	42	День	25	Зірка	20
Він	34	Око (очі)	21	Вода	18
Вона	29	Серце	20	Річка	16
Ви	19	Жінка	20	Свічка	16
		Життя	19	Сльоза	16
		Земля	18	Небо	15
		Зірка (зоря)	18	Тінь	13
		Місто	14	Сонце	13
		Дівчина	14	Мати	12
		Сонце	13	Рана	11

У таблиці 1 представлено найбільш частотні іменники у якості суб'єкта порівняння та кількість їх вживань. Сьома частина усіх іменників у порівняннях зустрічаються лише від 3 до 7 разів, решта – вживаються лише 1-2 рази. Використання щоразу нових лексем для творення оригінальних і самобутніх порівнянь свідчить не тільки про розмаїття поетичних образів та виразність української віршової мови 70-90-х років ХХ ст., а й про високу майстерність художників слова.

Коротко зупинимося на аналізі тих частотних лексем, які є світовими та українськими символами. Найбільш частотною лексемою у якості суб'єкта порівняння є лексема *Слово*. Воно є одним із найдавніших, наймістичніших і найтаємничіших символів людства: "Споконвіку було Слово, а Слово було в Бога, і Слово було Бог" (Ів. 1:2). Вагомим символом є *Слово* у слов'ян, адже й сама назва цих племен генетично споріднена зі *Словом*. Слов'яни свято вірили у магічну силу *слова*, намагаючись повернути ним Щастя-Долю, Добро.

Також ця лексема присутня у творчості кожного автора, але не в усіх вона є домінантною. Найбільше при творенні порівнянь нею послуговуються О.Забужко (11 слововживань), Л.Костенко (7), С. Йовенко та Д. Павличко (6): "**В хорватських словах розчиняєся, наче в ранковім диму**" (О. Забужко), "**Вечірнє сонце, дякую за день, за цю потребу слова, як молитви**" (Л. Костенко). Решта авторів дуже рідко використовують його в контексті порівняння.

Досліджувані поети по-різному описують *слово* через порівняння його з предметами та явищами дійсності. Так, *слово* інколи має символічне значення, відоме споконвічно (зерно, полова), але наявні й інші трактування. Зокрема, *слово* виступає як:

- зерно, трава. Напр., "**Я чекала слова! Єдиного словечка, зернятка – не полови!**" (С. Йовенко).
- слово тверде/крихке. Напр., "**Будив могутнім словом, як трубою**" (Д.Павличко);
- слово – зброя. Напр., "**Слова натягувать, як луки, щоб вчасно збити на льоту нерозшифрованої муки невідворотну німоту**" (Л. Костенко);
- слово-заклинання, заговорне слово. Слово, яке раниць і лікує. Напр., "**А ті слова – то квіти паперові, бо інших у душі твоїй – дастьбі.**" (Д.Павличко);
- слово як символ нації (синонім до мови). Напр., "**Твоє тривожне ремесло не біль, не кровоплин сумління, а здатність в слово, як в число, вписати ціле покоління**" (О. Забужко);

У поетів 70-90-х років ХХ ст. частим є вживання лексеми *душа*. За К.-Г. Юнгом, найбільший вплив на формування психічних особливостей, які відображають тенденції чоловічої й жіночої поведінки, мають архетипи Аніма (жіночі особливості психіки) й Анімус (чоловіча модель поведінки) [10]. Архетип Аніми та Анімуса є одним з ключових у світовій літературі, тому не випадково він є основним і в українській культурі та літературі.

В українській міфології "Душа – внутрішня сутність людини, яка входить у неї від народження, а по смерті відділяється від тіла і живе окремим життям" [2]. Тому відчуває радість і біль, плаче і мучиться, але душа вічна і безсмертна. Нерідко в українській поезії *душа* є синонімом серця. Також за давніми віруваннями різних народів світу (в тому числі й українців) душа є птахом, який вільно літає, але у поетів ХХ століття цей образ сприймається по-іншому – вони зображають душу-птаха, замкненого в клітку, як образ обмеженої певними рамками та пригнобленої людини: "**Нашу душу хто зібгав, немов цибулку?**" (Ю. Андрухович). Часто у порівняннях з'являються образи темної душі як уособлення поганої людини: "**Біла твоя оздоба, темна, як вир, душа...**" (Б. Олійник). Нерідко зустрічаємо порівняння душі на основі кольору – білого або блакитного: "**Як надійшла любов справедина, хлопнула пригорю тепла, моя душа, немов черешня, понад снігами зацвіла**" (Д. Павличко). Також у творчості аналізованих поетів *душа* виступає як: щось невідоме ("**Древню, як світ, твою душу в роду в нові свої думи несучу я**" (М. Вінграновський)) або щось найголовніше для людини ("**Отож душа вже ломить руки, і б'ється джсерелом душа!**" (І. Драч)). Одним із важливих образів є душа-тягар: "**Ті душі, наче вивітрені гори. І каменем лежать і тяжко вірять**" (В. Стус).

Досить часто суб'єктом порівняння виступає лексема *світ*. Вона наявна у лексиці Ю. Андруховича, В. Стуса, Б. Олійника, І. Малковича, І. Драча та О. Забужко. Деякі порівняння із лексемою *світ* є "крилатими": світ – театр ("**О світе мій, розгойданий вертепе**" І.Драч), решта – "свіжими" індивідуально-авторськими:

- світ – простір. Напр., "**Світ повен сподівань, мов став, що не схлюпнеться**" (В.Стус);

• світ – тьма, морок. Напр., *"І світ на світанку побачиш, мов тайну, з якої спадає завіса бліда..."* (Ю. Андрухович);

• божевільний світ, мінливий. Напр., *"У зборсаних, сп'янілих снах дитяче вивітріло серце, зближалося на тридцять літ: моря сповільна замерзали, дороги зчорна позіхали, і їнаком котився світ."* (І. Малкович);

• світ як чоловіче начало. Тут можливе протиставлення землі як жіночому началу. Напр., *"Світ засвітився, як батько: рождалась людина!"* (Б. Олійник).

Досить широким пластом лексики у художніх порівняннях, є лексика на позначення частин та органів тіла людини (т. зв. соматизми). Серед розмаїття лексем, що вживають автори (вуста, очі, губи, обличчя, серце, кров, тіло, рука, язик), найбільш частотними є *око, серце* та *рука*. Лексема *око (очі)* використовується як символ розуму і духу, кохання. У художніх порівняннях 70-90-х років ХХ ст. *око* має різні характеристики та ознаки, які виражаються через зіставлення з іншими предметами. Так, *око (очі)* порівнюється на основі таких властивостей:

• бездонні очі. Напр., *"Бідолаха став жертвою власного сумління, бо покохала його, покохала одна навіжена із очима сумними, як місяць сумний в криниці."* (С. Йовенко);

• вологі очі. Напр., *"І тільки чую - набрякають очі, як хмари, перегузені дощем"* (Л. Костенко);

• порожні очі. Напр., *"В портмоне бряжчали очі, як зелені мідяки"* (Б. Олійник);

• блиск очей. Напр., *"В кожній шибі – ніби дві жарини – журливі очі вставлено"* (В. Стус).

Серце є однією із часто вживаних поетами лексем насамперед тому, що для українців серце – це перш за все любов, лагідність, співчуття, життя, радість та щастя. У народних уявленнях серце – "центр людської життєвої сили, це мовби сонце всередині людини" [2]. В українській філософії до середини ХІХ ст. серце є *символом* метафізичної основи божественності людини (ідеальна сутність) та онтологічною реальністю (Г.С.Сковорода). Це пов'язує людину зі світом і суспільством. У ХХ столітті П.Д. Юркевич визначає серце як центр єдності духовного (сутності) та душевного (виявлення) начал людини: "Серце" – це метафізична основа особистості, що поєднує духовну сутність з усіма властивостями людини. Саме тому кардоцентризм є однією з характерних рис українського народу.

У творчості досліджуваних поетів суб'єкт порівняння *серце* пояснюється через об'єкти порівняння як:

• черстве серце, байдуже. Напр., *"Батькам серця тверділи, мов холодний кремій, і не здригалась лагідна рука, занішиши в карі офіцерський ремінь"* (С. Йовенко);

• чуйне, доброзичливе, вразливе серце. Напр., *"Тріпоче серце, як листок у зливах"* (С. Йовенко);

• невід'ємна, основна частина організму і не тільки людського (Напр., *"Застряло серце, мов осколок, в грудях."* (Л. Костенко), *"Мені нагадують людські серця крихке й тоненьке серце олівиця – зламати легко, застругати важче, списати неможливо до кінця."* (Д. Павличко);

• полум'яне серце, палке до боротьби. Напр., *"Сто років мучених надій, і сподівань, і вір, і крові синів, що за любов тавровані, сто серць, як сто палахкотінь."* (В. Стус)

Значне місце у поетичній системі 60-80х років посідають образно-символічні паралелі, що передають поняття життя. "Узагальнюючі образні паралелі життя – шлях, море, ріка, книга" широко використовували поети 20х років ХХ століття [7]. Поезія кінця століття продовжує цю традицію. Вживання поетами лексеми *життя* є не випадковим, адже *життя* – символ життєвого духу, майбутнього і віри в краще. Вербалізація лексеми *життя* саме в цих площинах свідчить про те, що всі поети звертають увагу на різні аспекти людського життя. Одним із таких аспектів є зображення життя як забави (світовий символ): *"Ти кажеш – що? Поезія – це гра? Тоді й життя – це гра"* (С. Йовенко), або невідомого: *"Все життя – неначе озирання у минулий вік."* (В. Стус). Зустрічаються порівняння, у яких життя є основою крилатого виразу. Це порівняння з такими об'єктами – поле, гра, річка, жито (інтертекстуальні мотиви): *"Біг по життю, як по житю."* (Б. Олійник). Окрім цих аспектів, життя у порівняннях розкривається як швидкоплинне, скороминуще: *"Життя йде потоптом, немов орда номадів, змете з землі, як ти собі плохий!"* (О. Забужко) та постійно змінюване, невідоме: *"Було життя як віри без пунктуації, а смерть поставити крапку і тире."* (Л. Костенко).

Архетипним для українського письменства є символ *землі*, котрий є двостороннім: з одного боку, це астральний (космічний) образ, а з іншого – мати-годувальниця, Вітчизна, де також є амбівалентним. З одного боку, земля є символом духовності, життя, щедрості, родючості, плодючості, а з іншого – символ позитивного і негативного начал; світла і темряви. У порівняннях поетів 70-90-х років ХХ ст. наявні образи мікро- і макроземлі. Тобто вона є і благодатною твердою, по якій ступає людина, і планетою у безмежному космосі, де форма і простір є ознаками домінантними: *"А земля – кругла. Пружна, мов гумовий м'яч у дитячих руках. А земля – квадратна, холодна, немов плита однієї з мільярдів могил."* (Б. Олійник). Мікроземля є матір'ю і піснею: *"Земля ж, неначе мати, всі очі видивить за ним услід."* (В. Стус).

Часто у компаративні ланцюжки поети включають урбаністичну лексику (ілюмінація, площа, автомобіль, новобудова, кіоск та ін.), де найбільш частотною є лексема *місто*. Як зазначає Л.О. Ставицька, "лексикон на позначення нових понять, ідей активно проникає в образно-поетичну систему, формує своєрідні тематичні поля, що відбивають "шматочки дійсності" тієї бурхливої і складної епохи" [7, с. 22]. Втім, якщо у 20-х роках ХХ ст. поезія тільки починала освоювати індустріально-міську лексику, то в 70-90-х років ХХ ст. ця лексика вже є органічною складовою віршової мови. У художніх порівняннях 70-90-х років ХХ ст. місто виступає як негатив лише один раз, решта випадки фіксують або байдуже, або позитивне ставлення до нього автора:

• місто як певний замкнутий, обмежений простір. Напр., *"Та зачинене місто, мов острів прокази, або клітка, в якій східна"* (Ю. Андрухович);

• місто – хвороба. Напр., *"Я місто це ношу, мов камінь на душі"* (О. Забужко);

• місто – будівля, витвір людських рук. Напр., *"Але яке внизу лежало місто! Достоту, як завершений офорт."* (Ю. Андрухович);

• вогні міста. Напр., *"Бачиш – міста на мапі злітають в огні, немов сірники, підкинуті в чорне небо"* (О. Забужко);

• місто як щось хороше, миле, лагідне. Напр., *"Коли засне, немов дитя шалене, глибоке місто неспокійним сном"* (М. Вінграновський).

Слово *день* є одним із ключових у художніх порівняннях і центральним при створенні художнього образу тогочасного реального буття, якому притаманна швидкоплинність. *День* як відрізок часу сприймається поетами у двох іпостасях: як відрізок історії і як даний сьогодні проміжок часу: *"Горизонт піднімає багряним плечем день – як потну сторінку вічності"* (Л. Костенко); *"День врівноважений, як вичовганий валун."* (В. Стус). Також *день* може бути тягарем, болісними спогадами про погані часи: *"І дні, мов глечики з опішні, протяті шпагами вогнів"* (І. Драч). Якщо *день* сприймається як частина природи, то він порівнюється на основі певних погодних умов: ясний *день* – *"Був ясний день, як немовля"* (Д. Павличко), похмурий *день* – *"І дні, як шибка, все туманіли мохом вільгості"* (О. Забужко).

У центрі зображення усіх поетів завжди була, є і буде *жінка, дівчина*. На думку Е. Ноймана, жінка є джерелом життя, яке живе у підсвідомості кожної людини незалежно від статі. Він указує на те, що домінування архетипу матері у творчості людини є природним явищем [5; 8]. За К-Г. Юнгом архетип матері має практично безмежне різноманіття у своїх проявах [10, с. 217-218]. При аналізі художніх порівнянь звернемо увагу лише на дві лексеми, що є проявом архетипу матері – *жінка* та *дівчина*. У їх порівнянні з об'єктами реальної дійсності є ряд відмінностей. Так, *дівчина* виступає у порівняннях як ніжна, чиста та струнка, ще не втягнена у щоденний клопіт: *"У четвер зустрів дівчину, юну й чисту, як сльоза."* (Б. Олійник). Натомість *жінка* наділяється ознаками інших осіб та предметів, що переходять на неї у зв'язку з певними життєвими обставинами, але водночас вона виступає як самотутня сформована особистість: *"Мов дитя, залежна, змалпа, жінко"* (С. Йовенко).

У порівняннях 70-90-х років ХХ ст. *жінка* наділяється різними ознаками: вона і полохлива тварина, і непересічна індивідуальність. Вона ніжна і тендітна, але може бути і тягарем: *"Жінка ж – тільки жінка. Смаглява золота віолончель."* (Л. Костенко); *"Навіщо ж ця жінка, чиясь несхолджена мука, щоразу приходить під цей переплаканий блюз?"* (О. Забужко).

У поезіях особливе місце посідають космоніми *зоря, сонце, небо, місяць*. Така лексика покликана романтизувати, емоційно забарвити художній текст, адже сама по собі є дуже образно й асоціативно насиченою. У художніх порівняннях поети обирають за суб'єкт зображення *зорю, сонце, місяць, небо, хмари, комету, планету, небосхил* тощо.

В українському віршовій мові *зоря* – символ животворної й родючої природи; *дівчини-красуні, кохання, доброї душі; нового щасливого життя; світлого духу, вічності*. Майстри слова розширюють поетичний словник, інтерпретуючи фольклорну асоціацію та зіставляючи *зорю* на основі її власних ознак:

• вона маленька. Напр., *"Під вікном твоїм я відкрив кулак, показав зорю, мов червоний мак"* (Д. Павличко);

• вона блискуча. Напр., *"Бачу, як Антон Павлович ледь віконниці прочиня, щоб нам посвітити з неба алмазами, тобто зірками"* (І. Драч);

• недовговічна – вона може будь-якої миті впасти, згаснути, як і людське життя. Напр., *"Така зоря не падає, як мрець"* (М. Вінграновський);

• вона є уособленням жінки, дівчини. Напр., *"Ота зоря – вістунка твого шляху, хреста і долі, ніби вічна мати, до неба од землі на відстань справедливості"* (В. Стус).

Сонце як один із солярних символів є символом божества, космічної сили, центру буття та інтуїтивного знання, осяяння, слави, величі. У поезії 70-90-х років ХХ ст. *сонце* є не просто джерелом тепла, а швидше чимось теплим, милим серцю людини, без чого вона не може жити (дитя, дійниця, хлоп'я, брат): *"Сонце осіннього рана дівчина привела. Привела мені, як дитину, як рюсєвське хлоп'я"* (Д. Павличко). Також основною ознакою для порівняння *сонця* з іншими предметами є його колір та форма (ананас, рана, соняшник, нагідка, диня, макуха): *"А в головах у мене посади жовтогаряче сонце, як нагідку."* (Л. Костенко). Дуже рідко зустрічаємо порівняння *осіннього, похмурого сонця* (яблуко, ртуть): *"Вже сонце холодне. Сиве, як ртуть"* (І. Драч).

Таким чином, аналіз найбільш частотної лексики на позначення суб'єкта порівняння показує, що поети 70-90-х років ХХ ст. використовують архетипні образи, образи-символи людства, українські символи, символи своєї епохи. Аналіз суб'єктів порівняння виявив, що однією з головних у формуванні символічного значення слова є семантика об'єкта порівняння. Це пояснюється розвитком символічної семантики суб'єкта порівняння, що здійснюється переважно на основі однієї з ознак об'єкта порівняння, а інколи й самого суб'єкта. Як слушно зазначає О.І. Сімович, "основа символу мотивується індивідуальними чи характерними для певної ментальності асоціаціями, які не цілком відповідають загальноприйнятій, усталеній семантиці слова" [6, с. 5].

Кількісний аналіз найбільш частотної лексики, що використовується як об'єкт порівняння, свідчить про те, що при виборі основного "центру порівняння" (за визначеннями авторів словників порівнянь О.С. Юрченка та А.О. Івченка, М.М. Пазаєка, В.М. Мокієнка) поети настільки різні у вербалізації своїх думок, що на тлі 2103 лексем найбільша кількість слововживань (30) здається не дуже вагомою. Однак ці лексеми потребують певного тлумачення хоча б тому, що серед лексики на позначення об'єкта порівняння немає займенників. При аналізі об'єктів порівняння будемо враховувати той факт, що зіставлення предметів може базуватися на ознаках та властивостях, притаманних не тільки об'єкту, а й суб'єкту порівняння. Визначити, який компонент є важливішим у порівнянні, неможливо, оскільки кожне художнє порівняння є унікальним. В одних випадках увага автора зосереджується на суб'єкті порівняння, його характеристики є визначальними: *"І на темному тлі кристали сліпучої солі проступають, як рештки сухих перепалених сліз..."* (О. Забужко). В інших – головним є об'єкт порівняння, і на основі його властивостей відбувається порівняння: *"Як надійшла любов справедливия, хлопнула пригоріцу тепла, моя душа, немов черешня, понад снігами зацвіла"* (Д. Павличко). Найчастотніша лексика вербалізації об'єкта порівняння представлена вище у таблиці 1.

При виборі об'єктів порівняння поети віддають перевагу лексемам *дитина, дитя, дитятко*. Дитина уособлює собою чистоту, невинність, щирість, потенційні можливості людини. Водночас вона є символом природного, первородного стану, відсутності страху. За К.-Г. Юнгом "мотив дитини – це образ певних обставин власного дитинства, що забулися" [9, с. 357]. Разом з тим образ дитини представляє не тільки щось минуле, але також і теперішнє. Більше того, дитина – це потенційне майбутнє. Тому поява образу дитини означає "передчуття прийдешнього розвитку, навіть якщо здається, що йдеться про ретроспективне зображення" [9, с.361].

У художніх порівняннях досить частими є зіставлення дорослої людини з дитиною. Як правило, при таких порівняннях автори використовують займенники (я, ти, він) та особову форму дієслова (дивіться): "*Без вас він – дитя мале*" (С. Йовенко).

Уводячи порівняння з об'єктом *дитина* в текст, поети наділяють інфантильними рисами різних істот, поняття та явища. У поезії 70-90-х років ХХ ст. увага зосереджена на таких характеристиках:

- сором'язливість, боязкість дитини. Напр., "*Затуркани бажання золоті, і суєтою злякани довір'я, як діти по мертвотній руйноті до себе знову лізуть на подвір'я*" (М. Вінграновський);
- дитячий плач. Напр., "*Віри мій покинутій, як дитина, схлипне роззублено.*" (С. Йовенко);
- запах дитини. Напр., "*Як біля вогнища в пітьмі, де слово пахне, як дитина*" (М. Вінграновський);
- розгубленість, яка межує з проникливістю дитячого розуму. Напр., "*А граф, як дитина, з хустиною, не знав, де її притулити*" (І. Драч);
- проста дитяча радість. Напр., "*Радіє баба, як дитина*" (М. Вінграновський);
- невгамовність та невичерпна енергія дитини. Напр., "*Коли засне, немов дитя шалене, глибоке місто неспокійним сном*" (М. Вінграновський);
- безпорадність дитини. Напр., "*Мов дитя, залежна, змаліла, жінко*" (С. Йовенко).

Безпосередньо пов'язаною із лексемою *дитина* є середньочастотна лексема *мати (мама)*. Цей образ є найяскравішим представником Архетипу Великої Матері, що символізує життєвий досвід кожної живої істоти.

Без сумніву, у художніх творах виражена внутрішня, а не зовнішня реальність. "Материнські" персонажі втілюють різні аспекти материнства. Проте не в образах конкретних жінок-матерів, а в символах або архетипічних образах матері.

На думку психолога К.-Г. Юнга, з архетипом матері асоціюються такі якості, як материнська турбота і співчуття; мудрість та духовність; будь-який корисний інстинкт чи прагнення" [9, с. 218], а також підтримка і зростання людини. Саме через такі якості і зображується образ матері у творах поетів. Окрім того, архетип матері тісно пов'язаний із тією частиною психіки, яка, як і раніше, повністю залишається у владі природи. Саме на основі таких характеристик створюються порівняння:

- лагідність матері, її ніжність. Напр., "*Чути, як дихає місто, – мов мама вві сні*" (О. Забужко);
- турбота, переживання за дітей (навіть, якщо діти – це все людство). Напр., "*Зігнувся день, золота підкова земля ж, неначе мати, всі очі видивить за ним услід*" (В. Стус);
- матінка-Природа. Напр., "*Тихо шумить смерека у Карпатах моїх. Стала вона, як мати, над подвір'ям старим*" (Д. Павличко);
- важливість матері у житті дитини, її авторитетність. Напр. "*А правда людська – наша мати*" (Л. Костенко).

Однією з частовживаних є лексема *птах (птаха, пташа, пташеня, пташка, птиця)*. Варто зауважити, що окремі види птахів теж зустрічаються і як суб'єкти і як об'єкти порівняння, але то лише поодинокі слововживання. Здавна *птаха* був уособленням як людського, так і космічного духу. Символіка його визначається легкістю та швидкістю переміщення, вільним польотом і можливістю досягти небес. У світовій символіці птахи є символом духу і душі [5].

На основі ознаки "здатність вільно літати" і "здатність махати крилами" побудована більша частина порівнянь з об'єктом *птаха* (12 випадків): "*Немов пташок із клітки, я випустила не одну чужу любов*" (С. Йовенко). Низка порівнянь пов'язана з ознакою "здатністю бути вільним/не вільним (в клітці)": "*Я пізнаю тебе. Ти наче птах. Нічого не лишилося з полуно...*" (Д. Павличко). Також зустрічаємо порівняння, де птах виступає як жива істота, тобто порівняння відбувається на основі властивостей суб'єкта порівняння: "*Мигне оранжем жабки черевце, і свіжю воду, як блакитну птицю, поставити собі – лице в лице*" (І. Драч). Останнє слововживання лексеми *птаха* зустрічається у контексті його як страви (мета): "*Метти нема. Її, як птиць, жують із простирадлами і тютюновим димом*" (М. Вінграновський).

Лексема *зоря (зірка)* зустрічається як у якості суб'єкта порівняння, так і в якості об'єкта порівняння, що зіставляються за її основними характеристиками:

- розмір. Напр., "*Сонечок п'ятірко... Засинаю... Наді мною пальчики-зірки*" (І. Драч);
- сяйво. Напр., "*І кажуть, така я світла, неначе вранішня зірка...*" (Л. Костенко);
- боязнь згаснути, впасти. Напр., "*Кожен з нас міг би сказати: "Лити в час доцвітання - гаснучі зорі."*" (Ю. Андрухович);
- символ жінки. Напр., "*Стала ти дружиною йому, а мені навік зорею стала!*" (Б. Олійник).

Якщо зіставити кількісні результати вживання лексеми *зоря* у якості суб'єкта і об'єкта порівняння, то як об'єкт порівняння вона порівнюється частіше на основі двох ознак: її сяяння та боязні згаснути.

Значна кількість порівнянь будується на образі-символі *води* як основи життя людини поряд із вогнем та повітрям. Тому у певних словосполученнях вода уособлює діалектику життя і смерті. Вода, за народними віруваннями, завжди була святою, адже вона очищає людину від гріхів і топить злих духів. Саме на властивості води "цілюща" та "необхідна для життя" побудована низка порівнянь: "*І дядькові регім мій буде як свячена вода*" (І. Драч). Разом із тим, вода може мати руйнівну силу: "*І знову голуба моя душа була б, як та вода зі звора, – та вже не прилетить моя любов*"

прозора." (Д.Павличко). Здавна образ води тісно пов'язувався із життям людини – воно таке ж швидкоплинне. На цій основі побудовані "стерті" метафори (*час плине*) та порівняння (*здоровий, як вода*). У творах поетів ХХ століття наявні індивідуально-авторські порівняння, побудовані на цій властивості води: **"Шумить, вриваючись у душу, спокій, як у пробитий корабель вода"** (Д.Павличко).

З образом-символом води пов'язаний образ *річки*. Символ річки є одним із архетипних в українській та світовій літературі, вона осмислюється як дорога в інший світ, який знаходиться на протилежному березі. Цим самим *річка* пов'язана з ідеєю долі, смерті, страху перед потаємним, з природним відчуттям холоду і темноти, емоційними переживаннями втрати, розлучення, чекання. Також вона символізує течію часу, вічність і забуття [2].

На основі ознаки "тексти", "плинути" маємо низку порівнянь: **"І на дитяче щулене плече рівнялася юрба, текла рікою..."** (С. Йовенко). Із плином часу, закінченням життя асоціюється висихання та міління річки: **"Пересихає ріка... Так з роками міліють нам душі"** (О. Забужко).

Оскільки річка є безпосереднім втіленням водної стихії, то оминати цю властивість поети ніяк не можуть. Вони будують такі компаративи, як *я-ріка, волосся-ріка*: **"Я зухвала й рвійна, як ріка, що повинь їй – закон і суд єдиний"** (С. Йовенко).

Дотичним до образів-символів *води* і *річки* є образ *сльози*. *Сльоза* – символ духовного очищення, радості, чистоти, каяття, дощу. Лексема *сльоза* зустрічається у художніх порівняннях у двох значеннях – як водна стихія та як наслідок певної емоції: **"У мене на щоці уже тремтить краплина дощова, немов сльоза"** (Д.Павличко); **"Він сам – геніальна сльоза землі в витанах"** (І. Драч). Також вона наділена й іншими властивостями:

- маленька. Напр., **"Маленький сірий птах – малиший від сльозини, ти вічно прилітай з незбагнених верхів"** (Б. Олійник);

- чиста, щира. Напр., **"У четвер зустрів дівчину, юну й чисту, як сльоза"** (Б. Олійник);

- може текти. Напр., **"Любов біжить у манівці, як та сльоза, підпалена промінням"** (М. Вінграновський).

У поезіях 70-90-х років ХХ ст. досить часто зустрічаємо образ *свічки*. *Свічка* – символ вогню, сонця; життя; долі; духовної енергії; чистоти серця; тепла. Свічка символізує тепло і полум'я любові людини до Бога, Матері Божої, ангела чи святого. Наприклад, у ліриці В.Стуса цей символ не обмежено лише одним семантичним полем, він розкривається у градації значень" [1, с. 83]:

Я жив для тебе і тебе чекав,

Як дар, як сон, як забуття, як мрію.

Оберігав тебе, немов надію,

Як свічку серед ночі зберігав".

Таким чином, свічка вказує, висвітлює шлях у житті. На основі здатності "світити" і "сяяти" побудовано найбільше порівнянь із об'єктом *свічка*:

- джерело світла. Напр., **"Вона сліпа – свічадом осіннього промерзлого ставка"** (В. Стус);

- здатність сяяти. Напр., **"Щоб листки мої, наче свічі, твоїм світлом засяяли в млі, ти повинна приходити двічі: спершу – з неба, а потім – з землі"** (Д. Павличко);

- здатність горіти. Напр., **"Зеленим вогнем береза, як свічка, в полі горить"** (Д. Павличко);

- можливість згаснути. Напр., **"І згоряє, як свічка, полуднева розчахнута тиша"** (І. Драч).

У цих контекстах свічка виступає незгасимим світлом душі.

Культ неба домінує у віруваннях багатьох давніх цивілізацій, зокрема й у давніх українців. *Небо* завжди пов'язується з надприродними силами. Воно є уособленням вищості, духовного очищення та вознесіння. У поезії 70-90-х років ХХ століття порівняння з об'єктом *небо* вступає у компаративні зв'язки на основі тих самих ознак, що і суб'єкт порівняння *небо*. Для об'єкта порівняння це такі ознаки:

- колір. Напр., **"Та жінка на високих каблуках, у чорному, бліда, як небо жовтня"** (С. Йовенко);

- безмежжя. Напр., **"В пахучій хмарі дощової глици стоїть туман, небо на землі"** (Л. Костенко);

- визначений простір. Напр., **"І на руках так хочеться нести цю плинну площу, цю небесну бранку."** (Ю. Андрухович);

- вічність, незмінність, величність. Напр., **"Ішли під сонцем – полудень праявив, ішли до вічних, як небо, вражень"** (Ю. Андрухович);

Космонім *сонце*, який зустрічався як частотний у якості суб'єкта порівняння, присутній і як середньочастотний об'єкт порівняння. Тут він має на 2 словоживання менше. Використання тієї чи іншої лексеми і як суб'єкта, і як об'єкта порівняння може свідчити про те, що цей образ-символ є найбільш вагомим у поезії тієї чи іншої доби. Так, лексема *сонце, сонечко* має три різні значення: небесне світило, кохана людина та невеликий червоний жучок. В останньому значення *сонечко* зустрічається двічі: **"Світлися моря, як сонечка рябі"** (М. Вінграновський).

Як небесне світило у якості об'єкта порівняння *сонце* з'являється на основі таких ознак:

- тепло. Напр., **"Чи не пора нам летіти, маленька, в ярій тишеніці шукати гнізденька! Буде в колоссі воно, як у сонці"** (Д.Павличко);

- світло. Напр., **"Прояснює в мені любов, як сонце неминує, все, що в моїй душі має джерельне і цілюче"** (Д.Павличко);

- небесне світило, яке сходить і заходить. Напр., **"Ти хто? Ти – сонце на вечірнім пружі!"** (С. Йовенко);

- колір. Напр., **"Аж поки зійде над життям, нареши, руда, як сонце, дівчина Жаклін."** (Л. Костенко);

- форма. Напр., **"І людину, як сонце, пронести на чорнім крилі!"** (І. Драч).

При аналізі порівнянь із лексемою *сонце, сонечко* нам не трапилося жодного випадку використання його в іншому значенні.

Однією із середньочастотних лексем є *тінь*. У фольклорі та літературі відображено тінь як друге "я" або душу людини. У деяких вірвченнях *тінь* вважається "негативним двійником тіла". К.-Г. Юнг зауважує, що визнання існування власної тіні – це визнання присутності темних аспектів власної особистості.

У художніх порівняннях поетами *тінь* зображується як:

- відображення людини (чим визнають наявність негативу в собі чи людях). Напр., "*Я – тінь уздовж погаслих вітрин*" (Ю. Андрухович);

- щось непомітне, непотрібне (невизнання зла в собі). Напр., "*Наче тінь, пройду за тобою*" (С. Йовенко);

- щось темне, сіре (невизначеність, вагання). Напр., "*Де білі хмари тінню брались*" (В. Стус).

Таким чином, аналіз об'єктів порівняння виявив, що поети пояснюють один предмет через інший на основі певної спільної властивості і суб'єкта, і об'єкта порівняння. Це свідчить про важливість у порівнянні не самих компонентів, а того поняття, яке виникає в результаті мовного порівняння. У більшості випадків цим поняттям може бути завуальовано ознаку порівняння. Основою для порівняння є: колір, форма психічні властивості, звук, рух, враження тощо. Дуже точно про це говорить К.Г. Юнг: "Про що б не йшлося в архетипному смислі – це перед усім мовне порівняння. Говорить автор про сонце, ідентифікуючи його з левом, королем, скарбами чи силами життя і здоров'ям людини, так то ні те, ні інше, а дещо невідоме третє, яке може виражатися більш-менш точно через всі ці порівняння. І що, найприкріше, залишиться невідомим та не сформульованим".

Як бачимо, поети 70-90-х років ХХ ст. для вербального вираження суб'єктів та об'єктів порівняння використовують архетипні образи, образи-символи людства, українські символи, символи своєї епохи. Тому можна твердити, що вони є домінуючими при творенні художніх порівнянь. Серед іменників найбільш частотними виявилися такі лексеми: *слово, душа, день, світ, очі, серце, жінка, життя, земля, зоря, місто, дівчина, ніч* тощо. З об'єктів порівняння найбільшою частотою вирізняються такі лексеми: *дитина, птах, зоря, вода, свічка, сльоза, листя, камінь, тінь, сонце, мати, вогонь* тощо. Реалізації парадигм образів у поетичних текстах 70-90-х років ХХ ст. втілюють різноманіття лексико-семантичних моделей, які відображаються у когнітивно-мовній системі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Віват Г.І. Поетика символічного образу в творчості Василя Стуса: дис... канд. філол. наук: 10.01.01 / Віват Ганна Іванівна. — О., 2005. — 177с.
2. Войтович В.М. Українська міфологія / В.М. Войтович – К.: Либідь, 2002. – 664с.
3. Лотман Ю.М. О поэтах и поэзии / Ю.М. Лотман – С.-Петербург: "Искусство – СПб", 1996. – 848с.
4. Матюшенко О.Ю. Прагматичні аспекти декодування імпліцитної інформації у руслі когнітивних вчень / О.Ю. Матюшенко // Вісник СумДУ. Серія Філологія. Том 2. – Суми, 2007. – № 1. – С.34-39
5. Нойманн Э. Происхождение и развитие сознания / Эрих Нойманн; пер. с англ. – М.: «Рефл-буок», К.: «Ваклер», 1998. – С. 63-84.
6. Сімович О.І. Семантична характеристика традиційних слів-символів в українській мові: дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / О.І. Сімович. – Л., 1999. – 21с.
7. Ставицька Л.О. Учив співати вітер...: Мова української радянської поезії 20-х років / Леся Олексіївна Ставицька. – К.: Т-во "Знання" УРСР, 1990. – 32с.
8. Юнг К., Нойманн Э. Психоанализ и искусство. Пер. с англ. - М.: «Рефл-буок», К.: «Ваклер», 1996 – С. 95-145.
9. Юнг К.Г. Божественный ребенок: Аналитическая психология и воспитание / П.С.Гуревич(сост.) – М.: Олимп, Аст, 1997 – 400с.
10. Юнг К.Г. Душа и миф. Шесть архетипов / В. И. Менжулин (сост.) – К. Port Royal, 1996. – 384с.

The article is dedicated to the problem of functioning of substantive lexis in similes. In the article is given the most frequency lexemes which are used as simile subject or as simile object. It is set that most frequent subjects of simile are pronouns. Majority of frequent lexis is world and Ukrainian symbols.

Keywords: simile, poetic language, substantive lexis, artistic image, symbol, character.

А. Матчук

СЛОВО ЯК ФЕНОМЕН БУТТЯ

В статті йдеться про роль і значення слова у людському житті. Як феномен буття слово є не тільки органічною частиною останнього, але і засобом впливу та формування основних засад існування особистості та суспільства. Саме ракурси прояву такої здатності слова і охарактеризовані у даному дослідженні.

Ключові слова: Бог, Біблія, слово, думка, буття, вплив, людина.

Сучасна людська спільнота вважає однією із найбільш важливих характеристик мови її комунікативні можливості. Мова трактується як певне знаряддя, що використовується індивідумом для власних потреб.

Однак, у сиву давнину люди були більш обережними у своєму ставленні до мови, слова. Вони бачили в них велику магічну силу. Недарма оракули, ворожки, знахарі і шамани через слово провіщали майбутнє та лікували людей.

Про символічну віру в магічні можливості слова свідчать замовляння, закляття, що побутують у фольклорі різних народів світу, зокрема і в українському. Це підтверджують і народні приказки та прислів'я («Слово не горобець – вилетить – не піймаєш»; «Шабля ранив голову, а слово – душу»; «Рана загоїться, зло слово – ніколи»; «Удар забувається, а слово пам'ятається»; «Від теплого слова і лід розмерзає»; «Вола в'яжуть мотуззям, а людину – словом»).

Шанобливе ставлення до слова з усної народної творчості перейшло в літературу. «Душа тисячоліть шукає себе в слові», – так визначає унікальні особливості слова як комунікативно-виражального засобу Л.Костенко. «Слово, – на думку